

A visszaszerzett szabadság

BUDA ATTILA

Babits Mihály: Mythológia — értelmezésszé (részlet)

1953-ban született Zalaegerszegen. Irodalomtörténész, bibliográfus, az ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Toldy Ferenc Könyvtárának a vezetője. Legutóbbi írását 2007. 11. számunkban közzöltük.

Babits Mihály novellái között az ókorba kalandozók — az *Odysseus és a szirének*, a *Mythológia* és a *Kassandra* címűek — nem csupán a közös, görög mondakör egy-egy történetének újrafeldolgozásai, hanem egyben válaszkísérletek is; nem ideálok, hanem parabolák; nem kimondottan a leleményességről, az erőről, vagy éppen a jövőbe látásról szólnak, mint az inspirációt kiváltó eredeti szövegek, ellenkezőleg: azt kutatják, hogy mit kell tenni a világ csábításai ellen és azok feledéséhez, hogyan kell viselkedni a kihasználó akarral szemben, milyen stratégia választandó a nyugtalanító jóslatok elviseléséhez; s egyszeri személyében miféle ember az, aki minderre képes, hogyan lesz azzá, ami. Mondhatni egzisztencialista novellák ezek anélkül, hogy megírásuk idején Magyarországon különösen ismertek lettek volna Søren Kierkegaard művei, mert hiszen rajta kívül ebben az időben még sem Martin Heidegger, sem Karl Jaspers hatása nem jöhetett szóba. De a szorongás, a semmi, a szabadság, melyek az egzisztencializmus központi kategóriái, megjelennek bennük, mintegy előrejelzéseként a változó világérzésnek és -értelmezésnek. Természetesen az említett novellák többek annál, semhogy csupán ezekre az összetevőkre lehessen bontani szövegüket, hiszen a származásukra utaló összefüggéseken túl jelentős értelmi helyeken található bennük például a kereszténységgel kapcsolatba hozható, vagy annak szó- és fogalomhasználatát alkalmazó részletek is, amelyek árnyalják és kiegészítik a létezést s az etikát kutató gondolatokat, ám kétségtelen, hogy az Újszövetség szelleme inkább a *Karácsonyi Madonna*, a *Kezdődik Éliás testvér hiteles története*, valamint a *Mese a Decameronból* mondataiban érhető tetten, szerzőjük érzékeny, valóságot és igazságot ütköztető történetmondása nyomán. Mivel azonban a személyes szabadság úgy a kereszténységnek, mint az egzisztencializmusnak igen fontos összetevője, ez nyomban kapcsolatot is jelent a fenti novellák között, s értelmezésük legfőbb viszonyítási pontját teremti meg.

¹Ez az írás egy hosszabb, Babits Mihály kilenc novelláját — *Karácsonyi Madonna*, *Kezdődik Éliás testvér hiteles története*, *Mese a Decameronból*, *Odysseus és a szirének*, *Mythológia*, *Kassandra*, *A angyal*, *A Jézust kereső kisfiú*, *Barackvirág* — feldolgozó írás részlete.

Mindezt legkézenfekvőbben a cselekményvezetés vizsgálatával lehet bemutatni. Ami a formát illeti, mindhárom írás egymástól római számokkal elválasztott, hosszabb-rövidebb részekből épül fel, ezek — ahogyan arról már az *Odysseus és a szirének* című novella kapcsán szó esett¹ — mintegy a prózai mű strófái, megfogalmazásuk, érzelmi telítettségük és az a poétikai sajá-

tosság, amelynek következtében a belső monológok, valamint elhangzásuknak körülményei áttűnnek egymásba, arra utal, hogy bennük azonos szintre kerülnek a cselekedeteket a lelki folyamatokkal. Evvel a megoldással Babits Mihály a korabeli, hagyományos prózairói kánont kétfelől is felszakította: részben a megfogalmazás, részben pedig az őt foglalkozató léhelyzetre válaszoló alapmítosz átértékelése során.

* * *

Herakles az erymantosi vadkan megölésére, az ötödik feladat végrehajtására készül. A küzdelemnek élő hősosz boldogan érzi erejét, isteni származásának előnyét, s csak a homlokát enyhén fodrozó ránc mutatja kételyét és várakozását e származás még előtte is rejtező következményei miatt. Bár ereje ismeretében félelem nélkül, derűvel, érdeklődéssel szemléli az élet örök kegyetlenségét, tudata mélyén mégis ott lapul a múlt: a féltékeny istennő által kiváltott harag, amely a számára legkedvesebbek meggyilkolására készítette. Természetének ez a fel-feléledő dühöngése volt az a teher, amely *eddig* kiszámíthatatlanná tette számára a jövőt, amely miatt egykedvű beletörődéssel fogadta a megalázó feladatokat, mert feledést remélt azoktól. A hősosz kétféle, hasadt személyisége: a derűsen félelemtelen és a megadóan engedelmes mögött tehát egyaránt rejtezve áll ott az isteni szándék céljának bizonytalansága: valójában ez elől menekülve engedte magán más akaratát érvényesülni. Családi tragédiája előtt szabadságát a dühöngésnek és a szexualitásnak a jelenléte határolta be, a boldogságnak, a haragnak, a verésnek egyaránt érezte kényét, nemi erejének telítettségénél csak indulata volt nagyobb, sőt, tettét követően még megbánásában is erőszakoskodott. Amikor azonban tanácsért a jósdához fordult, s a papok előbb hallgattak, majd Eurystheus szolgálatában látták a feloldást, az erős és fékezhetetlen félisten, noha *gyanakodott*,² mégis a szolga Heraklesszé vált.

* * *

Az Erinysek által gyötört hősosz az erdőben egy sebzett testű gyermekre talál. Hylas azonban mit sem hallott még Heraklesről, naiv és öntudatlan bizalmassággal létesít vele a test megérintését is magában foglaló kapcsolatot, ő a kezdeményező, nyíltan csodálja a férfi erejét, izmait és nem fél tőle. Ámde gesztusai mást jelentenek számára, és másként reagál azokra (magában) az összes testi indulatok erejét megülő Herakles. Minden találkozás lényege a megértés, az ő közeledésüket ellenben az első pillanattól kezdve a metakommunikatív félreértés lengi be. Hylas láthatóan könnyedén csevegő, mint egy lány, ugyanakkor megnyerően határozott is egyben. És a felnőtt férfi valóban nélkülözi azokat a tulajdonságokat, amelyeket megtalálni vél Hylasban, s megcsalatasának sírásója maga az ifjú rajongás. Herakles így nem nőt, vagy férfit (fiút) lát benne, hanem azt, amit addig mindkettőből hiányolt. Vele

²A több, néha egymásnak is ellentmondó, Herakles életét és tetteit megörökítő ókori forrás egyöntetű abban, hogy a delphoi jósdában Pythia adott tanácsot, az ezt követő, kimondottan 20. századi életérzésről azonban, nyilvánvalóan, szót sem ejtenek. Hasonló, az eredeti történetet továbbgondoló szerzői értelmezés a novella más helyein is található.

szembeni viselkedésének ezen felül másik indítéka is van: már Amphitrio, névleges és nevelő apja sem uralkodott felette úgy, ahogyan az Apák uralkodnak, ő is tehát ezt a mintát követte Hylással szemben. Elbűvölte mindezekon túl a félelemnélküliség, az ösztönösség és az öntudat hiánya, szabadnak látta szellemét, irigyelte fesztelenségét, spontán, a benyomásnak engedő gyöngédség és meleg barátság ébredt benne, mint korábban még soha, mert Hylas mellett elhagyta az egyedüllét érzése. Az ő személyiségén keresztül megtanulta becsülni az embereket, amit az is elősegített, hogy szépsége miatt, sajátmagához hasonlóan, Hylast is isteni eredetűnek vélte, és a hasonlóság rokonszenvet ébreszt.

* * *

A fiú közlésvágya lassú gyógyulásával, ereje visszatértével megnőtt. Élete minden eseményéről és titkáról beszámolt már, most faggatni kezdi a nehézkes és nehezen megnyíló héroszt. Sőt, az egyes kalandokat kétszemélyes színjátékként egymásnak elő is adják. Hylast csupán a Heraklesre rótt feladatok kiötlőjének gyávasága bosszantja, s bámulata tetőpontján kijelenti, hogy ő is olyan kívánna lenni, mint Herakles, azért, mert olyan nagyon szereti. A megszólítottban visszhangzik és módosul Hylas vele szemben táplált csodálata, „nagy forró szeretet járta át a szívét”. Ilyen érzéssel ő még sohasem találkozott. Eleséget hoz ezért a fiúnak, s még a feladatot is hanyagolta, amire készült, vagyis az okot, amiért arra kényszerült: úgy érezte, engesztelést hoz számára ez a barátság. Később elvitte vadászataira is a felépült fiút, mert élete részesévé akarja tenni. Hylas érdeklődését azonban az erdő vadjai és növényei helyett váratlanul a najádok és a driádok keltik fel, s honvágy ébred benne szülőháza után. Herakles előbb csodálkozik, csodálkozik ezen a lelki változáson, most szembesülve a Hylasban addig értékelt tulajdonságok árnyaival: a belső labilitással, a kiszámíthatatlansággal és könnyelműséggel; amikor azonban megérti, hogy az általa szeretetre méltónak gondolt ifjú érzelmileg kiskorú még, vágyaiban pedig saját korábbi vágyaira ismer, kiábrándulása múlhatatlan fájdalmúvá lesz, s átalakulnak az ő érzelmei is. Az erő bajnoka, akit megbűvöl egy fiatal fiú testi-lelki harmóniája: ez a helyzet kimondottan a görög hagyomány öröksége; e harmónia látomásként való megkérdőjelezése, és főleg visszájára fordítása azonban egyenesen huszadik század eleji. Herakles valójában nem is Hylasban csalódik, hanem a *világrendben*. Elutasította ugyanis a puha életet, mert egyenrangúnak gondolta magát az istenekkel, hiszen az ember szabadsága az istenek előtt jár, úgy vélte ezért, az ember megválaszthatja a maga életét, amit aztán neki majd az istenek rendelnek. Amikor azonban Hylas maga is szabadon dönt, megérti: az öröknek és általánosnak gondolt szabályok érvénytelenek, mert az érzelmetli emberi kapcsolatokban minden választás megsebzti azt, akit helyettesít. De a külső tárgyra irányuló szeretet

visszahat: immár nem hagyja magát a végzet által vezetetni, e belső fellobbanás segítségével a gáncsvető isteni akaratot is képes távolságtartással szemlélni. Nem dühöngéssel és őrjöngéssel felel tehát, — mint tette volna korábban —, hanem szeretetének féltéssé változtatásával, ami egyre erősülő megtartási vágygá fokozódik, noha maga is érzékeli a Természet minden porcikájából sugárzó forró és titkos érzékiséget. Más ötlet híján azt javasolja ezért, keressék fel Hylas apjának palotáját, hogy legalább ezt a vidéket elhagyják. A fiút érzelmek már nem, csak az engedelmség tartja Herakles mellett, amikor pedig a szülői háznak csupán a romjaira lelnék, megszabadul mindentől, ami a múlthoz kötné. És már a felnőtt férfi is ehhez a múlthoz tartozik. Amint Hylas elhagyva őt, egyre beljebb hatol a nimfákkal teli erdőbe, Herakles még tesz egy kétségbeesett kísérletet, hogy megóvja a vadállatoktól, valójában már csak az érzéseit szeretné megmenteni.

* * *

Herakles, aki a novella második részében az erőseket nevezi boldognak, a negyedik rész elején az önzőket dicséri. Az önzés persze felfogható az eltorzult erő megjelenéseként, s amikor az általa barátságának hitt kapcsolat visszafordíthatatlan felbomlására rádöbben, keserű kiábrándulása, amit belső monológjának pszichikai teletettsége mutat meg igazi valójában, azért olyan önsajnálattal és bosszúsomj között csapongó, mert Hylasban az embereket szerette meg, s a csapást is részben egyedinek, ugyanakkor mindenkire kiterjedőnek érzi. Csalódása azonban, amely bár érzelmi, mégsem szerelmi, nem élvezni akart, csak feloldódni; kifosztottsága nem kifelé fordított erőszakban, csupán lelki fájdalomban nyilvánul meg. Fásultságát, fantáziálását követően zokogásának lélekönnyítő ereje segíti valamilyen külső cselekvésre jutni: megindul a barlang mélye felé, amelyben Hylast ápolta egykor. A sziklamélyben Pholussal a kentaurral találkozik, aki mind megjelenésében, mind létezésében ellentéte a fiúnak, az embernek. A szörnyborral kínálja, megrészegednek és összezsúkolóznak egymással. Csakhogy Herakles azt, aki megváltoztatta őt, még birkózás vagy szerepjáték közben sem illette a nemiség cselekedeteivel, mert az *eszményi szeretetet* kívánta, most viszont a testek találkozásának szeretet nélkül nincs sem értelme, sem jelentése; az csak az alkoholos tudatvesztés következménye.

* * *

Később a bor szagára jó kentaurok jelennek meg, akiket Pholus inni hív, s akiknek, ahogyan Hylasnak is, imponál Herakles hatalmas ereje. Egyikük, az emberek közé járó Khiron, hétsövű sípján az élet és a halál dallamát szólaltatja meg. A zenétől megelevenedik az erdő, amikor azonban Herakles tüzet akar gyújtani, hogy elriassa a vadakat, Khiron felvilágosítja arról, hogy a kentaurok a föld rokonai, nem félnek ezért a természet sötét helyein: erősek, gyorsak és

bölcsebbek, mint az ember. Ha többek, talán feledtetni is képesek... Ám ezt az önképet azonnal árnyalja a széttépett és nyersen felfalt sakál, a fokozódó mámor, a laphitákkal viselt harc felelevenítése, a testi kielégítetlenség, a bacchanália. Az egyik föld alól előbukkant női alak Herakleshez simul, ekkor Hylas arca villan fel előtte, akire még játékos birkózásaik között is vigyázott, hogy nagyon hozzá ne érjen, s egy tört pillanatig nem képes dönteni élet és halál, ölelés és ölés között. Az első a befogadás, a megtagadás és a feloldódás, a második az elutasítás, a hűség és a magány. Az előbbit választotta, mert a szeretet helyett „Ez, ez, csak ez van!” Ámde lehetetlen a menekülés, a semmi nem helyettesíthető semmivel. Hiszen a kentaurok az emberlányokat kívánták, s a vágyódó kentaurasszonyok hiába nyújtották feljűk hosszú karjaikat. Akár a szeretet, akár a szerelem, a kényszerű és elháríthatatlan választás mindig elutasítást is jelent, s ez a kívül maradóknak mindenhogyan fájdalmat okoz. Hylas és a najádok, a kentaurok és az emberek asszonyai mintha azt sugallnák Heraklesnek, hogy az ösztönök kívánhatják ugyan a kielégülést, az érzelmeknek azonban mindez kevés. De hogyha nincsen érzelem? A bacchanália jelenségei, a testek kavargása, a jelenlévő kék és a múltból felmerülő csömör Heraklest eltompítja: személyisége kizárólag a testre szűkül, elemi ösztöneivel és indulataival. Bár egy szempillantásig védekezik még, elképzelve, hogy barátja fiatal testét is miféle mámorokba vihették a najádok, ámde ugyanarra a gondolatra jut, mint Hylas, apjának felégetett házát megpillantva: „Mit ér egymásba fogózni? és mit ér a múltba kapaszkodni? mikor a jelen időnek istene muzsikál a testünkön, mint egy hegedűn!” Látja a kentaurokat, látja erejüket, s egyé válasukat a képes természetel, s osztozni akar a mámorokban, ösztönnel győzni le a kínzó érzelmek világát. Résztvevő lesz az orgia terében ő is.

Egyszerre azonban ellenséges kentaurok tűnnek fel, s megtámadják mámoros testvéreiket: a Pholus által tőlük megtagadott bort akarják. Azok magukhoz térve az első meglepetéstől várat építenek kövekből, és sziklával dobálják az ostromlókat. Herakles mérgezett hegyű nyíllal lövi őket, mert védelmezni akarta társait, a benti kentaurokat. Egész éjjel harcolnak. A napfény a mámor undorát a gyilkolás iszonyatával tetézte Herakles számára, aki felismeri végre e vad lényekben az állatot. Kijózanodva megbánja, hogy egy percet is közöttük töltött. Visszatért tudatával a szégyen is eléri: „Az eltékozolt idő, az elvégzetlen munka, a régi bűn, melyet még meg nem engesztelt, néztek rá mindenhonnan a szürkülő reggel szemrehányásából.” Ez az üresség halványítja el benne végleg Hylas képét. Azok a kentaurok, akikkel együtt mulatott korábban, most körülállják, mint annak előtte a fiú, tapogatják izmait és csodálkoznak azon, hogy egy kis vesszővel is ölni tud. Pholus, akivel először találkozott, megsértve kezét az egyik nyíllal, a rajta lévő méregtől gyorsan és iszonyú kínok között meghal. A többiek dühe erre Herakles ellen

fordul, már nem bámulják többé. A bentiek, segítségül hívják el-
 ne a kintieket — felkínálva nekik a bort —, azokat, akik nem sok-
 kal előbb megtámadták őket, s akik ellen éppen a hérosz nyújtott
 nekik védelmet. A támadók azonban erre a hívásra nem a megta-
 gadott cimborá, hanem a védekezők ellen fordulnak, folytatva az
 ostromot. Korábbi segítőjük azonban józanságát visszanyerve,
 már nem száll be a harcba, így hamarosan a kentaurokkal
 együtt az egész Természet csatázott, mindenki mindenki ellen.

Herakles, aki a jósdától kért tanács után gyanúsna tartotta a
 papok hallgatását, és a jóslatot, mert az istenek ítéletének bizony-
 talanságát látta benne, s akit mind Hylással, mind a kentaurokkal
 törbe csaltak a tétova istenek, e pillanattól kezdve már kívülálló.
 Átélve a múltat és birtokában az ismétlésnek nem béklyózza ez-
 tán döntéseit, sem a szerelem, sem a barátság. Megismerte ereje
 határait és megnevezte félelme tárgyait: világgossá vált számára
 korlát és korlátlanosság, alázat és szabad akarat összetartozása.
 Nem akar többé személyeket, és nem akar közösséget. Nem ta-
 gadja ugyan meg őket, de már felettük áll. Felettük áll, mert im-
 már tudja, hogy hiába az ismeret, és hiába a tapasztalat, az iste-
 nek élete során mégis annyiszor vihetik kelepcébe, ahányszor
 csak akarják, és ezt máskor is meg fogják tenni, s ő mindig lépre
 fog menni, mert bizalma immár megingathatatlan. Bizalma az
 emberi feladatok felmentő, egyben engesztelést hozó erejében, és
 bizalma a tökéletlen istenekben, hiszen a világgal szembeni viszony-
 nyát a sajátmagából sarjadt, másra irányuló, személytelenné vált
 szeretet átalakította. Önmagát már csak egy eszköznek tekinti.
 „Bölcs belátás, bízni abban, kit nem értünk”³ — visszhangzik a
 gondolat a későbbi évekből. Még egyszer, utoljára eszébe jut Hylas,
 annak a világnak a részeként, amelyben ő, Herakles olyan vadász,
 akire az istenek is vadásznak. A hálövetések, melyek mindig a
 Természeten keresztül érkeznek, mégsem a hitetlenségben, hanem
 a hitben erősítik meg. „Ki olyan erős, hogy titkos hatalmak törbe
 ne csaphatnák?” — ismétli meg a novella zárómondatában a saját
 sorsát illető kételyt. A fiú és a szörnyek után azonban e formális
 kérdés tartalmilag állítássá válik. A novella elején valami rettenetes
 vadként jellemzett Herakles, akinek „éber szimata az erdőt fi-
 gyelte”, elbocsátott vaddá válik, akit az istenek megpróbálnak, de
 nem eresztenek. Az elbeszélés azonban nem egy alacsonyabb
 szintről egy magasabbra érkező történetet foglal magába tanul-
 sággal, megtisztulással, katarzissal, hiszen az utolsó sorokban
 Herakles ugyanolyan félelem nélkül szemléli a derűs világot,
 mint Hylással való találkozása előtt. Az egyetlen változás az,
 hogy birtokába került az ismétlés tudása, képessé válik a létezés
 teljes átélésére, s a múltat felelevenítve látja a jövőt is, mint egy
 előrefordított emlékezést. Ezért képes megérteni a világ partikula-
 ritásainak értelmetlenségét, és a belőlük felépülő egész értelmét.

Herakles kilép a mitológiából.

³„Tudod, hogy itt valaki
 hatalmas / gondol veled,
 büntet és irgalmaz, /
 gyötör olykor, simogat
 vagy játszik, / hol
 apádnak, hol kínozdnak
 látszik: / de te bízol
 benne. Bölc belátás, /
 bízni abban, kit nem
 értünk, Ádáz.”
 (Ádáz kutyám)